

ZÁMKY

ČECH A MORAVY

PŘÍBĚHY PALÁCŮ, REZIDENCÍ A LETOHRÁDKŮ

JAN KVIRENC

JAN KVIRENC

ZÁMKY ČECH A MORAVY

PŘÍBĚHY PALÁCŮ, REZIDENCÍ
A LETOHRÁDKŮ

Grada Publishing

Jan Kvirenc

ZÁMKY ČECH A MORAVY

Příběhy paláců, rezidencí a letohrádků

Vydala Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, Praha 7
obchod@grada.cz, www.grada.cz
tel.: +420 234 264 401
jako svou 8529. publikaci

Odpovědný redaktor Petr Somogyi
Ilustrace Jan Syka
Fotografie autor, sbírka Scheufler, sbírka Pavla Fiedlera
Fotografie na obálce: nahoře zámek Buchlovice, dole zámek Dačice
Grafická úprava a sazba Jakub Náprstek
Počet stran 320
První vydání, Praha 2022
Vytiskla tiskárna PBTisk a. s., Příbram

© Grada Publishing, a. s., 2022
© Jan Kvirenc, 2022
Cover Photo © Depositphotos/Dziurek

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude trestně stíháno.

ISBN 978–80–271–4908–7 (ePub)
ISBN 978–80–271–4907–0 (pdf)
ISBN 978–80–271–3607–0 (print)

OBSAH

Úvod 9

BEČVÁRY | *Generál z písničky* 11

BECHYNĚ* | *Renesanční živobytí* 16

BLANSKO A RÁJEC NAD SVITAVOU* | *Býčí rituály* 21

BRANDÝS NAD LABEM* | *Císařský zámek* 26

BUCHLOVICE* | *Nemocnice na zámku* 31

ČECHY POD KOSÍŘEM* | *Malířská paleta* 36

ČERVENÝ HRÁDEK* | *Lord zprostředkovatel* 41

ČESKÝ KRUMLOV* | *Kočár ze zlata* 46

DAČICE* | *Kostka cukru* 51

DUCHCOV* | *Hašteřivý světoběžník* 56

FULNEK | *Bratrský učitel* 61

HLUBOKÁ* | *Středověký styl* 66

HOLEŠOV* | *Farářův konec* 71

CHLUM U TŘEBONĚ A DĚČÍN* | *První sirotci Velké války* 76

CHLUMEC NAD CIDLINOU* | *Koruna Karlova* 81

CHUDENICE* | *Od kroniky po manifest* 86

CHYŠE* | *Šlechtický preceptor* 91

JAROMĚŘICE NAD ROKYTNOU* | *Moravské opery* 96

JEZEŘÍ* | *Na rozhraní světů* 101

KAMENICE, LOJOVICE, OLEŠOVICE, ŠTIŘÍN | *Akce Zámky* 106

KONOPIŠTĚ* | *Válečná rada* 111

KOSTELEČ NAD ČERNÝMI LESY,	
HRUBÁ SKÁLA, JIČÍN <i>Chlípna paní</i>	116
KROMĚŘÍŽ* <i>Sněm ústavní</i>	121
KUKS* <i>Svárlivý hrabě</i>	126
KUNÍN* <i>Školy Otce národa</i>	131
KYNŽVART* A RYCHNOV NAD KNĚŽNOU* <i>Rivalové</i>	136
LEDNICE* A VALTICE* <i>Park a tužka</i>	141
LETOHRAD <i>Pán z portrétu</i>	146
LIBĚCHOV <i>Nadaný kuchtík</i>	151
LOBKOVICE A MALEČ* <i>Největší Čech</i>	156
LUŽANY <i>Český mecenáš</i>	161
LYSICE* A ZDISLAVICE <i>Knihovna Dubských</i>	166
MANĚTÍN* <i>Přívab baroka</i>	171
MĚLNÍK*, MORAVSKÝ KRUMLOV,	
KRAVAŘE* <i>Umění alchymické</i>	176
MNICHOVO HRADIŠTĚ* <i>Staré pořádky</i>	181
NOVÉ MĚSTO NAD METUJÍ* <i>Vlastenecký architekt</i>	186
ORLÍK NAD VLTAVOU* <i>Ohnivý bál</i>	191
PARDUBICE* <i>Hospodaření pana Viléma</i>	196
PERUC* <i>Sličná pradlena</i>	201
PLASY* <i>Knížecí hrobka</i>	206
PLOSKOVICE* <i>O Daliborově nouzi</i>	211
POBĚŽOVICE <i>Japonská nevěsta</i>	216
RATIBOŘICE* <i>Babička a paní kněžna</i>	221
ROSICE* <i>Moravský hugenot</i>	226

STÁDLEC <i>První elektrotechnik</i>	231
STRÁŽ NAD NEŽÁRKOU* <i>Černá paní</i>	236
SYCHROV* <i>Královské apartmá</i>	241
TŘEBÍVLICE <i>Lázeňská elegie</i>	246
TŘEBNICE <i>Příběh pomníku</i>	251
TŘEBOŇ* <i>Rozlomená růže</i>	256
TUPADLY <i>Slavín a Alhambra</i>	261
VELKÉ BŘEZNO* <i>Nerovnorodá ženitba</i>	266
VELKÉ LOSINY* <i>Čarodějnický děkan</i>	271
VELKÉ MEZIŘÍČÍ* <i>Zakrvácený kapesník</i>	276
VELTRUSY* <i>Světový veletrh</i>	281
VRCHOTOVY JANOVICE* <i>Vojenský prostor</i>	286
ZÁKUPY* <i>Císař Dobrotivý</i>	291
ZBIROH* <i>Rebel s protekcí</i>	296
ZELENÁ HORA <i>Podvržené pergameny</i>	301
ŽIDLOCHOVICE A NÁMĚŠŤ	
NAD OSLAVOU* <i>Prezidentské zámky</i>	306
<i>Použité prameny a literatura</i>	312
<i>Poznámka k vyobrazením</i>	317
<i>Výběrový místní rejstřík</i>	318

* Objekty označené hvězdičkou nabízejí k prohlídce dobové zámecké interiéry.

ÚVOD

Ještě dosud v tak vysokém počtu stojící nádherné paláce postavené českými kavalíry..., nákladně a s vkusem zřízené venkovské zámky a parkové zahrady...

Mikuláš Adaukt Voigt

Učenému piaristickému mysliteli z 18. století můžeme s klidem dát za pravdu dodnes – Čechy a Morava jsou posety stovkami zámků i městských paláců. *Nyní právě stavím krásný dům, svěřoval se v roce 1753 kníže Kounic. Jsem sám sobě architektem a zahradníkem a tvůrcem všeho toho, co se odehrává před mýma očima, a mám radost, jestliže vidím, že i lidé vkusu mé dílo chválí.*

Právě množství lokalit je naším limitem. Podobně jako ve spřízněném svazku o hradech* nebyla kritériem výběru architektura či výtvarné styly, střídání vlastníků nebo míra uchování šlechtických a královských sídel. Měřítkem nám byly „velké dějiny“ Českých zemí. Osudy pětasedmdesáti zámeckých rezidencí a jejich majitelů jsou totiž zároveň příběhem našich dějin. Od vysoké politiky a diplomacie po intimní vztahy, od válek, zločinu a intrik k obětavosti, od slávy po zavržení. A patří do nich stejně tak osobnosti světoznámé i ty pozapomenuté či proslulé objevy a umělecká díla se svými mecenáši.

Dějištěm bude zámek i podzámčí – salóny, reprezentační sály a okolní parky, stejně jako svět služebnictva. Vedle divadla, plesu nebo loveckých revírů navštívíme kuchyni, školu, ale rovněž třeba prezidentskou kancelář. Nebudeme se přitom bát překročit naše hranice, nejdále až do exotického Japonska. Naše putování obsáhne příběh pravěký či středověký, ale kulisou většiny dějů bude novověká historie: staletí renesance, baroka, klasicismu i romantismu a historizujících slohů až k bouřlivým dějinám 20. století, jež silně ovlivnilo nejenom život šlechty, která v moderní době přišla o svá společenská privilegia.

Pocit autenticity při četbě doufáme podpoří hojně zastoupené dobové prameny, nechybí erbovní galerie ani vzácné snímky prvních českých fotografů.

Ať půjde o velké palácové komplexy nebo malá venkovská sídla, stále přitom chceme mít na paměti krédo vyslovené humanistickým právníkem a historikem Janem Kocínem z Kocinětu: *Historia tedy, má-li býti mistrem života lidského, tyto tři povahy a vlastnosti do sebe míti musí, totiž jistou a neomylnou pravdu, zřetelnost a srozumitelnost a soud rozumný, vtipný.*

RYCHLÁ A SNADNÁ ORIENTACE je samozřejmostí; kapitoly jsou řazené abecedně a mají shodnou strukturu – výkladový článek je prokládán úryvky z dobových pramenů a historické literatury. Tři tečky (popřípadě tři tečky v kulaté závorce) vyznačují kratší (respektive delší) vynechávky v originálním textu. Hranaté závorky jsou autorskými vsuvkami: nahrazují a doplňují chybějící či nesrozumitelné části, jsou v nich nezbytné vysvětlivky i opravy. Pramenné citace vložené přímo do hlavního textu jsou odlišeny kurzívou. Jména šlechtických rodů uvádíme v nejběžněji používané variantě, jež se může lišit od oficiálního jména rodiny.

* Kvirenc, Jan: *Hrady Čech a Moravy – známé i neznámé příběhy a osudy*, Praha: Grada Publishing, 2020.

BEČVÁRY

Generál z písničky

Erb Laudonů

Jenerál Laudon jede skrz vesnici, jenerál Laudon jede skrz ves, jede skrz vesnici, má bílou čepici... Původem lotyšský vojevůdce Ernst Gideon von Laudon (1717–1790) je hrdinou téhle pozdější populární lidové písničky bůhví proč, asi kvůli rýmu. V dobových popěvcích však skutečně vystupoval a jeho památku udržuje i zaklení *Himl Laudon!* Původně nadávka pruských vojáků z 18. století v oblíbě předčila i *Teufel hinein – Sper to das!* Ve stopách generalissima se vydáme nejen na bojiště, ale též do středních Čech.

☉ Jednou z mých nejprvnějších a nejmilejších známostí byl generál Laudon, člověk obzvláštního charakteru: vážný, skromný, zpola jakoby zarmoucený..., jenž málo..., ale přesně a pravdivě hovoří, málo o válce a nic o svých činech, který pozorně naslouchá a který celým svým chováním, svým způsobem oblékání projevuje stejnou laskavou prostotu a spořádanost, jaká vládne i v jeho mluvě. Není velké postavy, ale

dobře urostlý, hubený... a má přemýšlivé, hluboko do hlavy vsazené světlemodré oči, nebo také zcela modré...

osvícenský spisovatel

Christian Fürchtegott Gellert (1763)

☉ Statečné chování nepřítele a náš srdnatě prováděný útok způsobily ovšem strašlivou krvavou lázeň. [Vtom se] rychle rozšířila zpráva, že

polní maršálek Laudon, uctíváný celou armádou, byl smrtelně raněn a odnesen do zákopů. Tato hrozná zpráva otrásla všemi. Snad by způsobila malomyslnost..., kdybychom se nebyli přesvědčili, že Laudon nebyl smrtelně zraněn nepřítelem, nýbrž že ho pouze v zákopech udeřil kůň do stehna, takže nemohl chodit a dal se odnést. – [Laudon to komentoval:] Můj Bože! Koule mi neuškodí a taková mrcha mě donutí k nečinnosti! Dej, ať se uzdravím, než dorazí Abdi Paša se svou pomocí [40 000 nepřátel]!

Jan Jeník z Bratřic o bojích u Bělehradu (1789)

V parku zámku ve vídeňské čtvrti Hadersdorf se nachází mramorový sarkofág v antikém stylu. Na přední straně stojí: *Žák Martův na Dněpru, vojevůdce na Moravě, Odře, Bobravě, Nise, Bystřici, veterán na Uně, Dunaji, Sávě. Prostý, plný mravní velikosti, drahý císaři, vojáku, občanu.* – A vzadu: *Gideonu Ernstu*

Laudonovi postavila tento pomník jeho manželka, která jej proti své vůli přežila, a jeho dědicové. (Manžela přežila o šestnáct let.)

Datum sňatku s Clarou von Hagen není známé, muselo to být před polovinou 18. století; dva potomci, synové, zemřeli rychle po sobě v letech 1752–1753. Asi to posílilo generálovy povahové rysy: *Miloval samotu a nebyl velkým přítelem šprýmů. Vidali jej smát se jen zřídka a většinou jen o samotě. Hovořil málo, ale uvážlivě a jadrně. – Svědomitý, nestranný a všestranně schopný štábní důstojník právě v těch časech překvapivě brzy dosáhl hodnosti podplukovníka.*

Narodil se 13. února 1717 do vojenské rodiny, čímž byl předurčen jeho osud. V budoucnu sám pociťoval jako nevýhodu, že se mu dostalo jen chatrného vzdělání (týkalo se to i jazykových schopností). Rodný statek Tootzen ležel v livonském vévodství, dnešním Lotyšsku. Oblast ovládali Švédové, ale vzápětí

Zámek Bečváry

„Laudonův pavilon“ v parku u zámku Veltrusky

sem proniklo bobtnající ruské impérium Petra Velikého. Vojenskou dráhu zahájil v ruských službách jako šestnáctiletý.

Když aktuální boje skončily, čerstvý podporučík se podle dobových zvyklostí snažil v mírovém mezidobí prosadit jinde. Ve Švédsku neuspěl, podobně v Prusku, kde ho král Fridrich II. měl odmítnout se slovy: *Fyziognomie tohoto člověka je mi protivná*; později toho mohl jen litovat.

Existenční nejistota Gideona přivedla na vídeňský dvůr. Kariéru zahájil v roce 1744 v Trenckově dobrovolnické *svobodné kompanii* (tento dobrodruh *nechal své lidi, kam přišel, bezohledně loupit*). Pandurská zkušenost byla sice malou kaňkou v jeho životopise, zároveň ale byla tvrdou vojenskou školou, stejně jako následné působení u příhraničních jednotek v Chorvatsku. Laudon zažil také své první (a poslední) zajetí a utrpěl zřejmě jediné válečné zranění, které jej v životě potkalo. Stal se široko daleko nejmladším majorem.

První velkou bitvu (byť ještě nebyl velicím důstojníkem) zažil u Prahy (Štěrboholy) v roce 1757. Výčet úspěchů, které na jeho sarkofágu splynuly se známými řekami, je úctyhodný. Jako vrchní velitel zažil jedinou zásadní porážku v roce 1760 u Lehnice (*Střetnutí je ztraceno, ale ne naší vinou*); vícekrát však jeho

vítězství rozmělnili či přímo promarnili politické nebo méně schopní a konkurenční vojévůdci. *Je to nepříjemná, obtížná věc být závislý na někom, kdo z politických a jiných příčin nechce začít pracovat na něčem rozhodném*, psal Laudon maršálu Daunovi.

Hodnosti přibývaly, stejně jako jiné pocty (velkokříž řádu Marie Terezie) a uznání též od protivníků – například od pruského krále Fridricha II.: *Pane maršále [to jím ještě nebyl], pojďte, prosím, posadte se vedle mne; raději Vás vidím po svém boku než proti sobě*. Polní maršál Gideon von Laudon se koncem života dočkal výjimečného titulu *generalissimus*.

Odměnou mu bylo i povýšení do panského stavu (1759). Marie Terezie mu současně darovala malé středočeské panství Bečvářky, k němuž češtinu ovládající Laudon v roce 1763 přikoupil sousední Bečváry se starším panským sídlem. Zůstalo v jeho majetku zhruba třináct let, kdy ho odkoupil erár a Gideon s Clarou

PES ZACHRÁNCE

V červenci 1785 si maršál na svém panství Hadersdorf u Vídně zdrhl v oblíbené poustevně na břehu potoka, protékajícího panstvím. Potok se ale kvůli průtřím mračen (v kopcích, kde pramení) náhle rozvodnil a proměnil v dravou horskou říčku. Pes vzbudil pána svým štěkotem i dotečky tlapky v pravý čas. Sotva se totiž Laudon vzbudil a oba rychle odešli pryč, povodeň poustevnu smetla a zpusťovala celou zahradu. Stejný zachránce zaúčinkoval znovu v lednu 1790, kdy na zámku vypukl požár (žhavý oharek vypadl z kamen a zapálil koš na papír). Laudon přitom spal ve vedlejší ložnici a málem by se udušil kouřem, kdyby ho věrný psík opět na poslední chvíli nevzbudil. Omámený maršál se po zemi dovlekl ke dveřím a přivolal služebnictvo, které oheň rychle uhasilo.

Nový Jičín – místo generalissimovy smrti (dům vpravo od mariánského sloupu)

ho nahradili novým panstvím u Vídně. (Laudonovi rozhodně netrpěli hmotnou nouzí, ale i tak šlo o nejchudšího rakouského maršála.)

Během pár let se zámek s nově utvářeným parkem zásadně proměnil. Vyhlášený architekt Jan Josef Wirth zámek obohatil o kapli, ale především o rokokové zahradní průčelí s hlavním sálem a působivým venkovním schodištěm; sochařská výzdoba je spojována s Ignácem Platzerem.

Tradice zachovala vzpomínku na netradičního generálova sluhu Ivana, litevského podkoního, nebo na budovu zvanou *Kasárna*, kterou měla obývat setnina hraničářských granátníků. Vykonávali tu strážní službu a jejich ranní vojenský budíček byl zároveň signálem pro poddané, aby zahájili práci na panských polích.

Přibývajícím věk a nemoci Laudona dovedly k rezignaci na některé funkce. Koníčkem zámeckého pána bylo zahradnictví, rád lovil, bavily ho šachy a byl pyšný na svou knihovnu. V Bečvárech nejen odpočíval, vedl různá jed-

nání (na svou stranu se ho marně snažilo získat hned několik zemí). Císař Josef II. ho párkrát vyrekloval, aby jej coby generální inspektor pěších vojsk a zemský velitel doprovázel na cestách či na vojenských manévrech. Laudon tak byl svědkem situace, známé již od Brna, kde vladař zoral část pole – v Kunštátu v Orlických horách osobně kosil oves. Později spolu navštívili vlastenecké divadlo Bouda v Praze.

Jestliže Rakušáci ztratí Laudona, nemají žádného generála takového významu, aby mohl velet armádě. (Fridrich II.) – Zdánlivé ústraní v Hadersdorfu, kde budoval svou novou rezidenci, bylo stejně jen dočasné. Josefu II. vytrhl trn z paty při tzv. bramborové válce (1778–1779) o bavorské dědictví, při níž bylo protivníkem opět Pruské království. (Původně se tomuto konfliktu v Čechách říkávalo *švestkový rachot*, ale podle nově zaváděné plodiny, vojáky vykopávané, převážilo bramborové pojmenování.) To už se Laudon honosil titulem polního maršála.

Živio! Ať žije otec Laudon! Ať žije hrdina Laudon! znělo ze všech stran v roce 1788, kdy se mistrovský strateg znovu postavil do čela armády. Josef II. se s podporou Ruska nešťastně zapletl do války proti Osmanské říši. (Císař původně Laudonovy služby odmítl: *Již jste dosti vykonal, jste již churav, užívejte raději ... odpočinku*). Teď se vojskem neslo dokonce *Ať žije svatý Laudon!* Mistrným kouskem bylo dobytí Bělehradu (1789). Při návratu do Vídně zažil maršál opravdový triumf, nemocný Josef († 1790) mu vyšel sám vstříc: *Vítej, bělehradský vítězi!*

Nový panovník Leopold II. svěřil Laudonovi *pěči o celou svou armádu*. Inspekční cesta zavedla novopečeného generalissima na Moravu. V Novém Jičíně však třiasedmdesátiletého vojevůdce dostihly vážné zdravotní problémy, některé už letité (dna, žaludeční obtíže). *Ach, nemějte mne za takového slabocha a nedělejte ze mne prostáčka*, byla jeho poslední slova, když ho kdosi chtěl povzbudit. Zemřel 14. července 1790.

Epitaf z hadersdorfského náhrobku doplňme „vojenským vysvědčením“ od francouzského generála, s nímž by se asi bez problémů

„Chrám obránců vlasti a přátel zahradnictví“ (Veltrusy) oslavuje Josefa II. a maršály Laudona a Lacyho

ztotožnila většina těch, kteří Laudona osobně poznali: *Laudon je rozumný, přitom však pohyblivý, rozhodný, rychlý, horlivý a podnikavý. Má všechny vlastnosti velkého vojevůdce a může udělat nepatrného knížete velkým vládařem...*

Laudonovo jméno figurovalo hned v několika soudobých písních a popěvcích, často po boku slavných vojevůdců: *On v každé bitvě první v řadě stojí, / a bez vší bázně v postrach nepřítelům svoje plány přede, jak Hannibal před punskými stál voji! / Jej nezadrží nepřátelská síla / a v nebezpečí chopí se spásného díla! / (...) Z nadhvězdných výšin hleděl jasný duch / božského Evžena [Savojského] v rakouské říši / a viděl Laudona; Evženův řekl duch: / Buď zdráv, vojvodo, Bůh Tě seslal z výše! / Onť Bohem nadán Laudon nedostižný / a mlčenlivost jeho odkazem; / tak hledí s úctou k němu všecka zem... • Náš statný Laudon Prusům dobré naučení dal, / jim metlou po kantorsku notně vymrskal. / Teď volají: Ó já! A dávají se v běh, / jim Laudon v patách, metlou pobízí je v spěch. / A chudák Fricek s dlouhým nosem táhne zpět, / když ze sta jeho hrdin mu jich zbylo sotva pět. • Však s jménem Laudona se štěstí, zdar vždy pojí / a také se ho dosud nikdy nespustil. / Jak často Branibor se trás před jeho pěstí, / jak zblízka cítil Berlín jeho hromů dým! / ... Nepříteli vítězství jím zpola již dobyté / svou mocnou urval rukou, / zde město obklíčené vojskem kol do kola / svou osvobodil lstí před těžkou mukou! / ... I Laudonovo jméno bude skvěti / se jasným leskem v světě dějinách!* – Joseph Haydn nazval svou 69. symfonii *Laudon* (1779) a Wolfgang Amadeus Mozart věnoval generálovi *Adagio a Allegro* (1791).

BECHYNĚ

Renesanční živobyť

*Erb posledních
Rožmberků*

Medvědí službu udělali Petru Vokovi z Rožmberka beletristé a filmaři. Komédie *Svatby pana Voka* (1970) vylíčila poledního Rožmberka jako povrchního a přelétavého frejře, nenapravitelného frivolníka, polovzdělance a špatného správce rodového majetku. Dalo by se stručně shrnout, že opak je v zásadě pravdou, i když ve Vokově životě najdeme období, kdy si užíval bezstarostného žití renesančního velmože z nejbohatší rodiny v zemi. Zámek v Bechyni se ale současně díky jeho péči proměnil ve skvělé renesanční sídlo a samotný Rožmberk nikdy neopomíjel ani své intelektuální a mecenášské zájmy.

© 1569 Petr Vok některé zločince ... u města Soběslavi popravit dal. Za tou příčinou jiní rybníkáři, že jim jejich dobré tovaryše hrom panský zutrácet dal, původem nejvíce nějakýho Vondry Boráka z Pořizan, hejtmana rybníkářského, ... spuntování [spiknutí], přísahou se ve spolek zavázavše, jonáků padesáte proti pánu, že ho zabijí, učinili. Z té příčiny ... odpovědní

listy sepsat, pohružky pánu činíce, dali. (...) Místa pak, kde úklady a stavuňky na pána mívali, byla tato: za Sedlčany v struhách osm lotrů ... s osmi ručnicemi stávali... Tých osoby stály na pána mezi Vlastiboří a Komárovem... Ale nepřijel, jměv výstrahu, jinou cestou pán vyvázl.
Václav Březan – Život Petra Voka
(17. století)

☉ 1573 [Vilém přestřel], proč povinen dále není [Petrovy] závady vyvozovat [ospravedlnovat]: předně že sám dlužník jest a věřitele nevyhnutelně spokojit musí; (...) prve že jej živností a statkem poctivě a nezávadně opatřil; poněvadž svou nesprávou, nedbanlivostí, nemírností, rozpustilostí se sám [Petr] zavedl, že není povinen mu pomáhat. (...) [Petr má] na zámku deset aneb dvanáct děveček a děvčat, ty mají své zvláštní dostatečné opatření, to jsou jeho komornice, ty mívají klíče od jeho pokojů a dnem i nocí nevěrně jeho opatrují i k stolu mu slouží. K tomu žádné pobožnosti, žádného řádu, žádné správy v ničemž není, outrata nesmírná, čeledi nepotřebné s ženami množství, ježto jest mi o tom těžko slyšet, až mne srdce bolí.

**Václav Březan – Život Petra Voka
(17. století)**

Petr Vok z Rožmberka (*1539) si chtěl koupit Bechyně v roce 1569 zajistit větší nezávislost na svém starším bratrovi, poněkud konzervativním a autoritářským vladaři

domu rožmberského Vilémovi (*1535). Ten svou skvělou kariéru dovršil jako nejvyšší purkrabí (vlastně premiér stavovské obce). Petr Vok zůstal dlouho v jeho stínu. Dostal sice do správy tři okrajové díly největšího majetku v Českém království, ale žádný nesplňoval velmožovy rezidenční nároky.

Takové místo našel až v Bechyni, kterou osobní péčí proměnil v reprezentativní sídlo. Jeho představy realizoval italský architekt Baltazar Maggi z Arogna, jenž do renesančního hávu oděl i jiná rožmberská sídla či zámky pánů z Hradce. *1580 Smluvil pan Petr Vok s baumistrem mistrem Baltazarem o rozebrání a rozlámání věže na Bechyni. – 1581 Stala se smlouva celá a dokonalá s mistrem Baltazarem, ... že má v Bechyni stavení udělat.* (V. Březan)

Pozdější tradice, opírající se o Vokovo působení v Krumlově a Třeboni, jej líčila jako vládnu, milosrdnou vrchnost, ale počátky bechyňského vladaření tomu rozhodně neodpovídaly. Přelétavý a prchlivý Rožmberk se o hospodaření příliš nezajímal a svým poddaným byl

Bechyňský zámek

Průčelí zámku

obávanou, zlostně trestající autoritou. Správu panství nechával na úřednících, leckdy ovšem neměl při výběru dobrou ruku. Jejich hrabivost poddaní přičítali pánovi, a tak není divu, že se nenávisť obracela proti němu. Ukázalo se to v osm let se táhnoucím sporu s rybníkáři.

Rybníkáři byli jednak kvalifikovanými odborníky při stavbě rybníků, jednak se k nim počítala řada nádeníků na hrubé práce, tím pádem i poněkud pochybné existence. V dobovém chápání tak byly pojmy rybníkář a zločinec takřka totožné a tresty byly často exemplárně přehnané.

Počátek sporu se datuje do roku 1569, kdy se Vok jako hejtman Bechyňského kraje spíše náhodně zúčastnil popravy několika delikventů v Soběslavi. Rybníkáři přitom prokázali stavovskou soudržnost i čest – své nepřátelství vůči pánu, jehož hodlali sprovodit ze světa (*chtěli jej sklídit*), nijak neskrývali a svůj cíl vyhlásili do světa prostřednictvím opovědních listů.

Tím ovšem Rožmberka varovali, takže se všem nástrahám úspěšně vyhnul a mohl dát průchod své touze po pomstě. V pronásledování opovážlivých vyzывatelů zaangažoval úředníky na všech rodových panstvích, navíc oslovil i své šlechtické kolegy na mnoha místech Čech. I tak se jejich vesměs hrdelní potrestání protáhlo až do roku 1577: *Mordýři na rozličných místech odpravováni, na Táboře, Bechyni, Vimperku, Soběslavi, Vodňanech, Třeboni; hlavami jejich pan Petr Vok jednu truhlici naplnil.*

Bezstarostný život třicátníka, jehož hostiny a pijácké zábavy byly daleko široko proslulé, nenechal v klidu opatrného správce rožmberské tradice Viléma. Své mínění o nesprávném živobytí mladšího bratra razantně vyjádřil ve svých dopisech z roku 1573. Při hodnocení jejich obsahu musíme ovšem brát v úvahu, že na Bechyni nikdy nebyl a informace z doslechu často neúměrně přehánějí.

PŘEVLEČENÝ MORDÝŘ

Roku 1574 poslal Václav ze Šternberka na Bechyni k potrestání zajatce, který se vydával za ženu a manželku jakéhosi Vaška, vyzывatele Petra Voka ve sporu s rybníkáři. *Posítámť manželku Vaška, odpovědníka tvého, kterýžto podjetší se za ženský pohlaví, s ním chodíval, na cestách mordovati pomáhal, krásti podomě i mordovati. Což pak i vyznání jeho s ním též se odsílá. (...) Ját sem jej málo jednou zsucha dal stáhnouti [mučil] a trochu počít svíčkami pálit. Hned se v mordích znal, nemůž mnoho trpěti. A toť oznamuji, že se u kněze Jana, kterýž u Tebe byl, zjednal za děvečku a smejšel jeho kuchařku i zabíti. Což pak pobravši mu okolo štyřidcítí kop [grošů] a kožichy jakýs, pryč ušel, ale zase dosažen. Šternberk Voka upozorňuje, aby neopomněl potrestat též zločincova votce a mateř, kteříž jeho k tomu lotrovství z mládí vedli.*

Petr Vok byl náruživým pijákem piva (nejraději rakovnického) a vína a na zámku pořádal i několikadenní hostiny. Pitky dostaly jakýsi ustálený řád: provinilec proti pravidlům zábavy musel vypít pohár navíc a zapsat se do *pokutních register*. Zachovaly se z let 1573–1576 a jsou velmi pestré. (*Byl jsem vesel rád, však s bázní boží! – Venuše, ty jsi má smrt! – Má klisna klepouchá a má žena poctivosti nemá.*) Nezřídka je doprovázely obrázky, potvrzující uvolněnou atmosféru Vokova pohostinství. Pijatik se zúčastnilo přes sto příslušníků rytířských rodin, věkem správně příslušníci panstva, občas duchovní, nechyběli ani zástupci měšťanského patriciátu. Ostatně jedním z efektů takových schůzek bylo navazování osobních kontaktů.

Životní styl Petra Voka nijak zvlášť nevybočoval z obvyklých životních standardů renesančního panstva, na Bechyni se žádné mimořádné výstřelky – a to ani sexuální (povětšinou nepřesahovaly rovinu erotického flirtu) – neodehrávaly. Ženský fraucimor, spravovaný sestrou Evou, byl na panských dvorech běžný. A ani Vilém, ač ze zdravotních důvodů abstinent, nebyl žádný puritán, který by bratrovi nedopřál rozptýlení.

Nejvyššímu purkrabímu šlo zejména o ne-hospodárnost bechyňského dvora. I tady se ale chceme Petra Voka alespoň zčásti zastat. Když roku 1592 usedl po bratrově smrti na post rožmberského vladaře, činily sice jeho pohledávky asi 150 000 kop grošů míšeňských, zato dědictví po Vilémovi představovalo dalších 900 000 kop dluhů!

Petr Vok se ze svých finančních těžkostí, jež kulminovaly kolem roku 1575, kdy mu kvůli dluhům hrozilo mimo rodinná panství dokonce zatčení, dokázal poučit. Své sehrál bratrův vliv, ale též Petrův věk a zdravotní stav. Celkově se zklidnil, začal se víc zajímat o hospodaření a brzy se stal až překvapivě zdatným podnikatelem.

Nezapomínal přitom ani na své intelektuální zájmy: *Pan Petr Vok z Rožmberka již tehdáž mysl k knihám měv a drahný počet jich shromáždív.* Inventář jeho soukromé knihovny, mimochodem největší u nás, čítal začátkem 17. století neuvěřitelných 11 000 položek! Petrovi čím dál častěji – jako svému mecenáši – adresovali své beletristické i odborné spisy slavní humanisté.

Náměstí
v Bechyni

Kostel sv. Matěje

Nazráł čas k ženitbě, jež měla přinést majetkovou vzpruhu a zaručit pokračování rodu (všechna čtyři Vilémova manželství zůstala bezdětná): volba padla v roce 1580 na třináctiletou Kateřinu z Ludanic. Očekávané dědictví se však kvůli jejím hamižným poručníkům zmenšilo na moravské panství Helfštejn. Čtyřicátník Petr Vok našel v psychicky poněkud nevyrovnané dívce nábožensky spřízněnou duši, ale dědice se nedočkal.

Jednou z příčin sporů s bratrem Vilémem byly náboženské rozdíly. Petr Vok se již v mládí vzdal katolicismu a přiklonil k luteránství, v osmdesátých letech 16. století se pak po zralé úvaze přihlásil k jednotě bratrské. Manželka shodné víry ho přitom ovlivnila jen zčásti (*paní manželka jeho důvěrnost v služebnostech církevních ... k správcům jednoty bratrské jměla*).

Coby vladař domu rožmberského – jako takovému mu ze zákona náleželo mezi šlechtou první místo v zemi – obstál Petr Vok († 1611) se ctí. Možná v tom svou roli sehrálo i poučení, jež si odnesl ze svých přece jen poněkud bouřlivějších let na bechyňském zámku.

Manželství Petra Voka a Kateřiny vyhlíželo idylicky, ačkoli očekávaný dědic nepřicházel. Počátkem devadesátých let 16. století ale přišla krize. Kateřina bez svolení odjela na svůj bývalý hrad Helfštejn a letopisec dodává: *Velmi laskava byla na jednoho z mladých komorníků. Petr však nepřístojné chování ženy, již zřejmě neuspokojovalo soužití s o tolik starším mužem, velkoryse amnestoval s tím, aby v předsevzetí svém se upamatujíc, čeho se tu proti Bohu a slibu manželskému dopustila a jakú příčinu k pomluvám a klevetám dala.* Domů se vrátila po šesti týdnech. – Psychická nevyváženost mladé paní se vyvíjela v trvalou poruchu (byla *zdětinilá a nesmyslná*). Jednou, po Petrově odjezdu z Krumlova za vojenskými povinnostmi, podlehla hysterii, dala zapřáhnout selské klisny od pluhu a odjela na odlehlý statek Kuklov. Tam *zůstala ve dvoře ... přes noc na slámě leževši*. Blouznila, vsugerovala si, že musí za manželem do Prahy (byl v Uhrách). *Neposlušenství, protivenství, zlost jsem trpělivě snášel a mile promíjel i odpouštěl*, velkodušně opakoval vladař. Psychózy se stupňovaly, stavy zármutku a pokání se střídaly s hysterií, dostavily se přeludy. *V nemoc pominutí smyslu z nespání upadši, divně sobě počínala...* O choromyslnou paní bylo dalších sedm let důstojně, leč pod dohledem postaráno v ženském fraucimoru. Čtyřiatřicetiletá Kateřina se rozloučila se světem v roce 1601.

BLANSKO A RÁJEC NAD SVITAVOU

Býčí rituály

Původní erb Salmů

Na první pohled nemají tato sídla nic společného: slohově namíchaný zámek v Blansku – a ve stylu francouzského klasicismu zbudovaný Rájec jako *maison de plaisance*, místo radosti (postavil ho francouzský architekt Isidor Canevale v letech 1763–1768). Oba však náležely rodu Salmů, jehož členové aktivně podporovali průzkum Moravského krasu. V padesátých letech 19. století poskytli svému důlnímu lékaři Jindřichu Wankelovi ubytování v blanenském zámeckém areálu a dali mu prostor pro jeho četné objevitelské aktivity. I s jejich přispěním se tak mohl pyšnit uctivým označením od dánského vědce *Otec prehistorie rakouské*.

☉ Při prvním obědě v zámku přišla již řeč na slavného přírodozpytce Wankela... Zavedl mě velmi ochotně do velkého pokoje, ve kterém byla jeho sbírka, a já byl vskutku udiven množstvím a rozmanitostí všeho. Od obyčejného vápence až k nejroztodivnějším krápníkům jsem měl před očima geologický vývoj nesmírných časových údobí. Byly zde zastou-

peny také různé druhy zvířat od nejmenších zkamenělin až k pečlivě sestaveným kostrám obrovských jeskynních medvědů, nechyběla ani zvířena naší doby, naložená v lihu. Nejzajímavější však byly lidské fosilie, zbytky lebek a kostí, jakož i ukázky předvěké kultury: zbraně, nástroje a ozdoby...

spisovatel Ferdinand Saar (1872)

☉ Dlouhý slavnostní průvod se pohyboval opuštěným údolím..., až dorazil k jeskyni. Byl to pohřební průvod! (...) V předšíní, magicky osvětlené, byla zřízena hranice a vedle ní kamenný oltář. Poté byla mrtvola [náčelníka] i s vozem položena na hranici a dříví zapáleno. (...) Ženy a sloužící byli vehnáni dovnitř, strhali z nich ozdoby a zabili je. Některým usekali ruce, jiným rozpořtili lebku a vraždění neustalo, dokud nebyly všechny oběti do poslední usmrceny. Koně rozčtvrtili a jejich kusy poházeli po jeskyni. Nádoby s obětními dary byly narovnány do velké hromady a vše bylo posypáno spáleným obilím. A když byla pohřební slavnost u konce, skupina mnoha lidí přivalila obrovské kamenné bloky a přikryla jimi mrtvoly a celou předšíní jeskyně...

Jindřich Wankel (1882)

Rodina Salmů (přesněji ze Salm-Reifferscheidtu) koupila rájecké panství v roce 1763 za 360 000 zlatých – a ještě téhož roku začala výstavba nového zámku ve francouzském stylu. Deset let poté se Karel Josef Salm stal třetím odvážlivcem, který sestoupil na dno propasti Macocha.

Začátkem nového věku jej zastihujeme při průzkumu jeskyní Rudického propadání: *Jdeme a šplháme asi 4 sáhy hluboko, přičemž jsme opatřeni hořícími loučemi, a to přes kamenné hromady a skalní převisy... Cesta je zatarasena ... na pokraji studňovité propasti...*

Za časů průmyslové revoluce se nejdéle vládnoucím knížetem stal Hugo Karel (1803–1888). Rodinné železářny na Blanensku zahájily éru svého největšího rozvoje ve dvacátých letech 19. století. Žádaným produktem, který pronikal i na zahraniční trhy včetně zámoří, byla litina. Chloubou uměleckého odboru železáren je třeba kolonáda v Mariánských Lázních, v Rájci vás uvítá socha císaře Josefa II., litinové plastiky zdobí též blanenské sídlo.

Nový impuls pro zkoumání *moravského Švýcarska*, jak býval Moravský kras označován, přišel v říjnu 1849. Tehdy byl lékařem v salmovských hutích ustanoven Jindřich Wankel (* 1821). Čerstvý lékařský titul a také speciální doktorát z chirurgie obratem zužitkoval v nedávné praxi, kdy ošetřoval raněné z barikád při pražském povstání revolučního roku 1848.

Jihomoravský pobyt se mu stal srdcovou záležitostí, nejprve v Jedovnici, ale začátkem pa-

Zámek v Blansku

Čestný dvůr rájeckého zámku

desátých let jej zastihujeme v Blansku. Ráječtí Salmové tamní zámek využívali jen občas jako letní byt, a tak ho poskytovali pro ubytování svých lidí i vzácných hostů (například Dobrovský, Mánes). Wankel obýval tři místnosti, po čase se přestěhoval do podzámčí (dnes ZUŠ s pamětní deskou). To už byl ženatý s dcerou kuřimského správce Eliškou Šimovou (1851) – měli spolu čtyři dcery. Byt se zároveň roku 1854 proměnil na první blanenské muzeum.

Sám přiznával, že lékařská profese se dostávala na vedlejší kolej, hlavní byla speleologie a paleontologie: *Zpočátku jen ve velkých přestávkách jsem mohl do jeskyň sestupovat. Vrchnost mě více a více v mém bádání podporovala a nakonec jsem obdržel sinekuru šéflékaře... Mohu se nyní této věci skoro výhradně věnovat, ovšem na újmu svého původního povolání.*

Kras ho očaroval. Hned v roce 1850 objevil ve Sloupských jeskyních kostru jeskynního lva, zkoumal propadání Bílé vody u Holštejna i Jedovnické propadání. Sestoupil na dno Macochy (1856), kam se snažil proniknout i proudem Punkvy: Překvapil nás zvláštní jev. Jasně

zeleným světlem zářila celá voda..., viděli jsme každý kámen na dně ... 10 m hluboko. Když jsme se rozhlédli po stěnách, bylo nám, jako bychom se ocitli v pohádkovém paláci. Zářily stěny, strop i krápníky...

Kromě průzkumu jeskyní (dále Výpustek, Pekárna...) se zajímal především o nálezy ze starší doby kamenné, paleolitu (Předmostí u Přerova). Jeho *laboratorium* pro sestavování koster vyhynulých zvířat, počínaje jeskynním medvědem, bylo první svého druhu na světě.

Největší proslulost mu však zajistil objev z doby železné (halštatské období 800–450 př. n. l.): Býčí skála v Josefském údolí. Pojmenování jeskynního komplexu je sice daleko starší (doloženo v 16. století), ale přesto – jako by se vynořilo až roku 1869 s nálezem bratranců Felklových z Olomučan: *Ve vrstvě uhlíků, odkryté během těžby šterku, našli rozbitou hliněnou nádobu, v níž ležel obklopen spáleným prosem těžký předmět... Když byl očištěn, [uviděli] býčka z bronz, který měl trojhrannou vsazenou železnou destičku na čele, po jedné nadplecemi a železný proužek na místě páteře. ...*

KRÁLOVNA V BLANSKU?

Na zámku se odehrála část spletilého příběhu Karoliny von Linsingen (*1768), dcery hannoverského generála. V roce 1790 se seznámila s princem Williamem, synem britského krále. Jejich vztah rok nato stvrdil tajný sňatek. Když zanedlouho vyšlo vše najevo, královská rodina se postavila tvrdě proti a přinutila partnery k rozchodu. Karolina údajně potratila (1792) – ve skutečnosti jí zamlčeli, že dítě přežilo (bylo vychováno v bohaté židovské rodině coby Hans Meyer). V důsledku útrap se zhroutila, podivné mdloby dokonce vytvořily zdání její smrti. Mladý lékař Adolf Meineke však pohřeb zakázal – a ona se probrala. Brzy následovala svatba. Časem se rodina přestěhovala do Blanska, kde byl manžel důlním radou. Karolina Meineke tu zemřela v roce 1815 (pohřeb u kostela sv. Martina). Její původní partner dosedl roku 1830 na anglický trůn jako Vilém IV. Zůstal bezdětný, po něm vládla královna Viktorie.

Soška je litá, asi 100 mm dlouhá a stejně vysoká, má velkou horizontálně postavenou hlavu s velkými okrouhlými očnicemi, do nichž bylo velmi pravděpodobně vloženo duhové sklíčko...

Wankel tu kopal v šedesátých letech 19. století bez podstatných výsledků. V roce 1872 se sem ovšem na pár týdnů vrátil (jeskyně ležela na adamovském panství Lichtenštejnů) – a senzace byla na světě! *Ozbrojení muži vedli ve svém středu skupinu mnoha žen a dívek. Byly krásné a mladé, oděné do drahých oděvů, ozdobené pestrými perlami. (...) Oheň s praskotem vzplanul a rozžářil temnou jeskyni..., osvětlil hrůzyplnou a strašlivou scénu, která se tam odehrávala. Nešlo o nic menšího než rituální pohřeb náčelníka! Rozsekané kosti, číše z lebký, žároviště, kovárna...*

Wankelovy romantické představy se mísily s realitou. Jeho nejsilnější stránkou nebyla ani antropologie, ani citlivější archeologické postupy, pokud se při nich osobně angažoval (o lichtenštejnských hornících už vůbec nemluvě). Pod drobnohledem moderní vědy tak z jeho výkladu obstálo máloco. Jeden příklad za všechny: z Wankelových čtyřiceti mladých dívek se vyklubala smíšená společnost 11 starších žen, 17 mužů, 10 dětí a 2 neurčitelných jedinců.

Stojíme ovšem před stejnou záhadou jako blanenský lékař. Co se v jeskyni, původně velmi obtížně přístupné (dnešní vstup je novodobý), odehrálo? Někáká jiná forma rituálu? Řešení navíc ztěžuje nacistické válečné využití spojené s velkou betonáží. Teorii je k dispozici hned několik, všechny mají své slabiny. Často zvažované je opakovaně využívané místo kultu, uctívání a obětování (i lidských obětí). *Pravděpodobně šlo v Býčí skále o vícenásobnou žertvu asi po dvě generace, ale časový rozsah votivních darů není zase tak velký, aby zcela vyloučil jednorázovou panychidu* (J. Bouzek). Poslední výzkumy (2021) tu shledávají kultovní a pohřební centrum, fungující přes sto let. Ostatky a milodary přitom odplavovala jakási „očistná řeka“ – rozvodněný Jedovnický potok.

Nádvoří blanenského zámku

„Francouzský zámek“ v Rájci nad Svitavou

Doktora Wankela objev proslavil, byl vážným účastníkem mezinárodních antropologických a archeologických kongresů a společností, ale brněnské muzeum ani Národní muzeum v Praze o jeho sbírky zájem neměly. Stárnoucí vědec je nabídl k prodeji, když v roce 1883 odcházel do důchodu (s příspěvkem od Salmů) a stěhoval se z Blanska za rodinou do Olomouce. Nakonec vše – včetně slavného býčka –

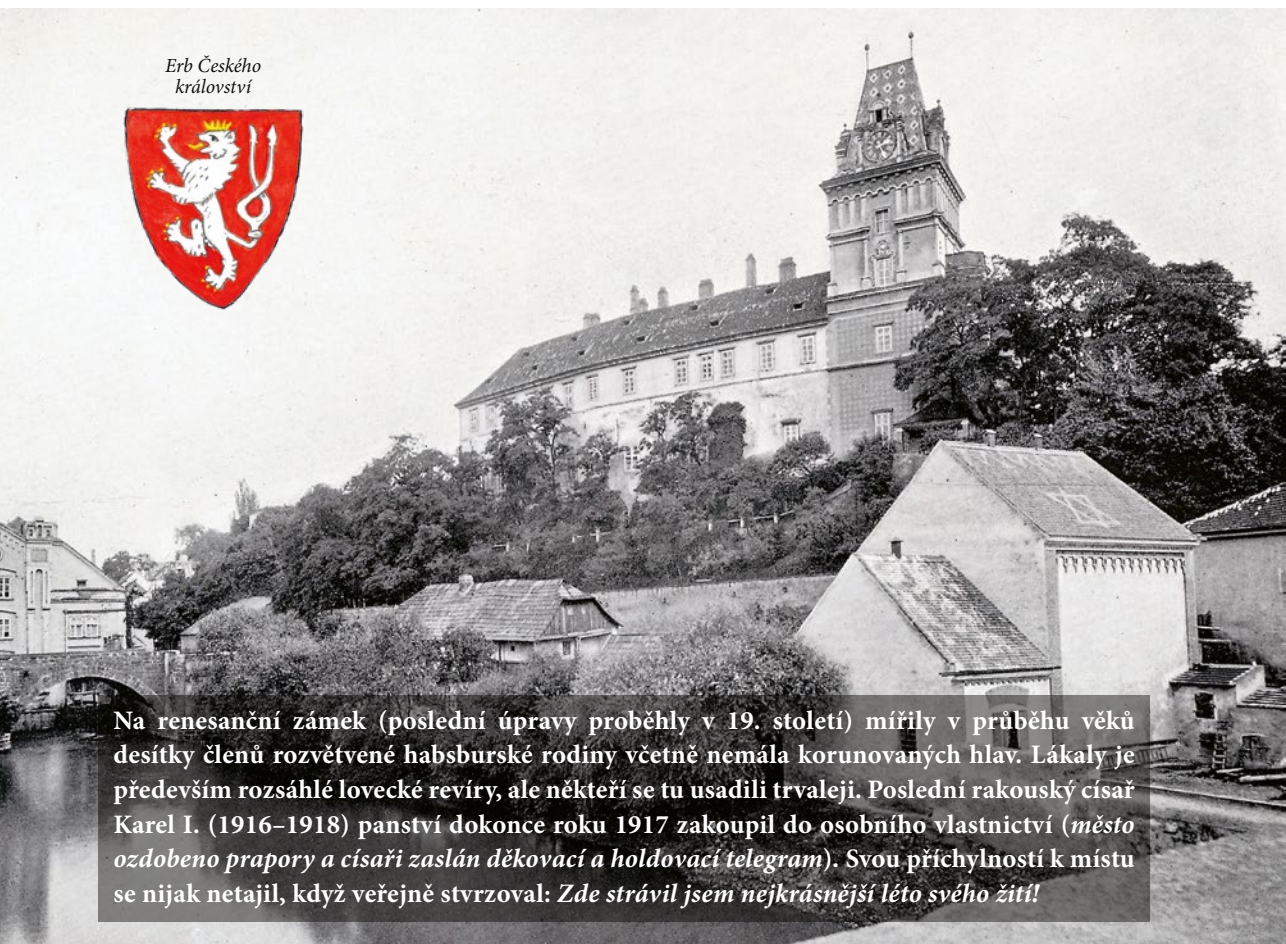
zakoupilo Přírodovědecké muzeum ve Vídni. V osmdesátých letech se ještě dočkal zpřístupnění prvních jeskyní k prohlídkám (Sloupsko-šošůvské jeskyně). Stíhán vážnými zdravotními problémy, Jindřich Wankel zemřel roku 1897 v Olomouci. Jistě s povděkem kvitoval, že v objevitelských stopách svého dědy se zamýšlel vydat vnuk Karel Absolon (* 1877), příští objevitel *Věstonické Venuše*.

Ve svém díle *Obrazy z moravského Švýcarska a jeho minulosti* (1882) popsal Jindřich Wankel interiéry salmovského zámku v Rájci: *Napravo od velkého kruhového sálu je knihovna o 30 000 svazcích, přehledně uspořádaná ve třech pokojích. ... Po levé ruce jsou komnaty knížete. První místností je sál předků, jehož stěny jsou pokryty zdařilými portréty předků a nejbližších příbuzných rodu Salmů. ... Barokní nábytek s hedvábným čalouněním, umělecké výrobky všeho druhu... Odkud se dostaneme do druhé komnaty s mědirytinami. ... Rohovou komnatou, bohatě vyzdobenou čínským zařízením a porcelánem, se dostáváme do ložnice knížete [dnes jídelna]... Stropy jsou umně a vkusně vyřezávány a jsou vlastnoruční prací dnešního správce zámku Gilgena. Vstoupíme do malé, čarokrásně vybavené místnosti s horním světlem... Podlahu pokrývá skvostná dřevěná mozaika, stěny jsou ze zlatého táflování, v jehož polích se skví podivuhodné skupiny květín, namalovaných dovednou rukou knížecí dcery... Z této kouzelné komnaty přijdeme do pokojů knížete, které jsou zařízeny vzhledem k jeho učenému duchu a chovají mnohá umělecká díla. ... Pokoje prvního patra jsou zařízeny pro členy knížecí rodiny a hosty, a třebaže jednodušejí, přece bohatě a útulně ... a stejně tak úhledné a vkusné jsou mansardové světnice, které dříve obývali knížecí synové.*

BRANDÝS NAD LABEM

Císařský zámek

Erb Českého
království

Na renesanční zámek (poslední úpravy proběhly v 19. století) mířily v průběhu věků desítky členů rozvětvené habsburské rodiny včetně nemála korunovaných hlav. Lákaly je především rozsáhlé lovecké revíry, ale někteří se tu usadili trvaleji. Poslední rakouský císař Karel I. (1916–1918) panství dokonce roku 1917 zakoupil do osobního vlastnictví (*město ozdobeno prapory a císaři zaslán děkovací a holdovací telegram*). Svou přichylností k místu se nijak netajil, když veřejně stvrzoval: *Zde strávil jsem nejkrásnější léto svého žití!*

☉ Pan arcikníže ... jest přímo zbožňován. ... Vystupuje pořád jako kavalír, který každou službičku opravdu královsky odměňuje! ... Jest známo, že arcikníže Karel ... mluví u nás jen česky. (1910) • Tisícehlavé obecnstvo od nádraží k zámku připravilo nejjasnějším manželům nadšené a srdečné uvítání. Neutuchající jásot ozýval se po celém městě. Při vjezdu do náměstí je uvítali hlasatelé stojící na tribunách

slavobrány fanfárami z ouvertury k Libuši. ... Vjezd do zámku byl skutečně triumfální. ... Školní děti stály s praporky v barvách českých, habsburských a bourbonských. Před samým zámkem sestaven byl živý obraz dětí v krojích představující hold manželům... U vchodu do zámku shromážděni byli důstojníci 7. pluku dragounů... (1911)

regionální tisk a městská kronika

☉ Od nástupu na trůn jsem usiloval o to, abych Svě národy vyvedl z hrůz války, na jejímž vypuknutí nemám žádnou vinu. Neváhal jsem obnovit ústavní život a otevřel jsem národům cestu k samostatné státní existenci. Stále naplněn neměnnou láskou ke všem Mým národům, nechci, aby Moje osoba představovala překážku pro jejich svobodný rozvoj. Předem uznávám rozhodnutí, které učiní Německé Rakousko o své budoucí státní formě. Lid převzal prostřednictvím svých zástupců vládu do svých rukou. Zříkám se jakékoli účasti na státních záležitostech. ... Ať lid Německého Rakouska vytvoří a upevní ve svornosti a míru nové zřízení. Šťestí Mých národů bylo od začátku Mým nejvroucnějším přáním...

abdikace Karla I. (11. 11. 1918)

Karlův nárok na trůn vyhlížel při jeho narození (1887) zdánlivě beznadějně. Ale po sebevraždě jediného císařova syna a nevhodné ženitbě svého strýce Františka Ferdinanda se stal *druhým následníkem trůnu*. A strýcova smrt v Sarajevu (1914) z něj posléze učinila

nezpochybnitelného dědice Františka Josefa I. (* 1830, vládl od 1848), po jehož smrti 21. listopadu 1916 také dosedl na rakouský trůn. Mezi gratulanty nechyběla delegace z Brandýsa – města, k němuž ho podle jeho vlastních slov poutalo *tolik vzpomínek na Mé mládí, kteréžto vzpomínky v dnešních vážných dobách jsou tím dražší*.

Karlův osud se s příštím dvojměstím Brandýs nad Labem – Stará Boleslav protnul v roce 1908, když už předtím poznal zdejší lovecké revíry (byl výborný jezdec a střelec). Jednadvacetiletý nadporučík byl po dvouletém soukromém univerzitním studiu v Praze přidělen v souladu s rodinnou tradicí k vojenské jednotce, dragounům posádkou ve Staré Boleslavi.

Ubytoval se na zámku v Brandýse, jehož majitel Ludvík Salvátor († 1915) z toskánské větve Habsburků byl trvale na cestách. Přítomnost *druhého následníka* zvýšila prestiž obou srůstajících obcí a také pomohla vyřešit jejich sousedský spor. Sídlo bylo totiž před časem ne-logicky přiřazeno do katastru Staré Boleslavi: *Že však Jeho Císařská Výsost bydlí v Brandýse,*

Celkový pohled

ARCIVÉVODA PO DOMÁCKU

Jednou jsem přišel k tátovi [přednosta nádraží Vysočany] a on, Karel, seděl na jeho psacím stole a otec – to mi bylo tak dvanáct, třináct let – říká: „Kaiserliche Hoheit, das ist mein Kronprinz.“ On se otočí a: „Grüss dich Gott, no tak pojď se ukázat“ a vytáhl cigártašku a: „Vem si!“ Povídám: „Já ještě, prosím, nekouřím.“ „Tak si vem, a zapal si!“ Česky. ... Říkám: „Já si ji schovám.“ „Tak si vem ještě jednu a tuhle si zapal.“ Tak jsem si musel zapálit na nejvyšší rozkaz. ... Říkal tátovi: „Jedu k Chotkovům ... na jezevce, a až pojedu zpátky, tak vám ukážu, jestli jsem ho střelil.“ A taky pak opravdu z otevřeného okénka držel jezevce a ukazoval ho nám. • Po Brandejse jezdil na kole, což byla zvláštnost, nebo chodil pěšky. Zastavil se, dal se oholit a řekl: „Človče, já ani na plácení, ani na tuzér nemám nic v kapse, já ti to přinesu za chvíli.“ ... A skutečně, na kole přijel zpátky. (vzpomínky A. Jonáše)

jest nepravdou, marně protestovali boleslavští radní proti novinovým titulům. Zámek byl „navrácen“ čtyřtisícovému Brandýsu a město navíc získalo statut okresního hejtmanství.

Nadšení místních – alespoň podle městské kroniky a dobového tisku – neznalo mezí. Příjemný, ohleduplný a zbožný arcivévoda si je získal svou neokázalostí i dokonalou znalostí češtiny. Kromě vojenských aktivit zpravodajové referují o rušném společenském životě na zámku a v důstojnickém kasinu (na náměstí), princ byl vidět na náboženských, střeleckých a školních slavnostech, jezdeckých závodech, navštěvoval místní továrny, vypomáhal při hašení požáru, opravě kostela sv. Vavřince atd. Kolaudoval novou jízdní dráhu, jež nesla jeho jméno, stejně jako gymnázium či ulice (1918 překřtěná na Masarykovu třídu). I on se tu evidentně cítil dobře.

Připojme kuriozitu: Karel, v jehož držení byl automobil firmy Laurin & Klement, se cestou do pražského divadla srazil s neosvětleným koňským povozem a zůstal na chvíli v bezvědomí. Byl tak účastníkem první automobilové nehody v regionu.

Roku 1911 Karel brzy po svatbě přijel do Brandýsa se svou novomanželkou Zitou Bourbon-Parma (1892–1989) a místní mu na uvítanou připravili vskutku slavnost století. Noviny psaly, že *panu arcivévodovi zářily oči radostí a mladistvá jeho choť vřelým přivítáním byla zřejmě překvapena* a sám Karel se nechal slyšet: *Se zvláštní radostí přivádím dnes svoji jasnou choť v toto město, jež se mi několikaletým pobytem již tak milým stalo...*

Vojenské a další povinnosti zapříčinily vyštěhování *Vysokého páru* z brandýského zámku v předjaří 1912, ale hned téhož léta tu manželé trávili dovolenou. Ani se svým původním plukem Karel nikdy kontakt neztratil. *Vzpomínáme slov Jeho Výsosti: „Na shledanou!“ a věříme pevně, že ho zase na zámku uvidíme. ... Vždyť honba v brandýských lesích byla mu pravou vášní a nejmilejší zábavou!*

Roku 1916 při nástupu na trůn nový vladař sliboval: *Chci činiti vše, aby hrůzy a oběti války byly co nejdříve zažehnány*, ale své záměry zrealizovat nedokázal. Možná měl pravdu spisovatel Anatole France: *Císař Karel chtěl mír. Byl jediným slušným mužem, který během války zastával odpovědnou pozici, ale neposlouchali ho.* I v těžkých dobách války zůstávala „zlatá brandýská léta“ Karlovou příjemnou vzpomínkou, snad snil o tom, že by tu znovu našel trvalejší útočiště.

V císařské funkci se tu – opět bouřlivě pozdravován – objevil hned zjara 1917 a pak ještě třikrát v roce následujícím (jednou jen krátce při zastávce císařského vlaku): *Dotatý císař odmítl oficiální poděkovací řeč mu podávanou s tím, že každého zná, a tlumočil starostovi radost nad tím, že mohl Brandýs zase navštívit... Za řeči se starostou obrácen*

*Zámecké
nádvoří*

Vstupní fasáda zámku

k zámku hlasitě odpověděl: „Ano zde strávil jsem nejkrásnější léto svého žití!“ Na to císař vyznamenal oslovením každého člena rady městské i mnoho členů zastupitelstva, úřednictva, učitelstva i duchovenstva. ... Dotazoval se potom, kdo koho má ve válce, a pro každého měl slova útěchy. (1917)

Naposledy však nadšení chybělo, Karel si nemohl nevšimnout únavy z války a jejích negativních důsledků: *Slyšel jsem, že jsou poměry špatné, ale že bída této míry dostoupila, to nebylo mně známo. Prý byl překvapen, že lidé ještě smekají na znamení úcty – bál se, aby neházeli na jeho auto kameny.*

Detail originální sgrafitové výzdoby

Přesto se Zitou nečekali, že po 28. říjnu 1918 budou obyvatelé Brandýsa a Boleslavi oslavovat rozpad habsburského státu a vznik Československa stejně vehementně, jako donedávna projevovali příchyllost a loajalitu svým panovníkům. Tentýž kronikář najednou tvrdí, že *končí se trapná doba persekční*, na náměstí je vykopán *hrob Rakouska* a za pěták se dá plivnout na zahrabávané císařské úřední ta-

bule. Začnou se šířit nesmyslné zkazky o Karlově promiskuitním chování, o jeho pijáckých a sexuálních výstřelcích...

Všechna pouta, která nás vázala k dynastii habsbursko-lotrinské, jsou přervána... – Národní shromáždění nového státu zbaví Habsburky 14. listopadu 1918 jakýchkoli práv a zkonfiskuje císařský majetek včetně brandýského panství; o dva dny dříve byla proklamována republika i v Rakousku. (Svou abdikaci Karel podepsal navzdory Zitiným námitkám – *Panovník nemůže nikdy abdikovat!* – v Schönbrunnu 11. listopadu. Týž večer se z paláce vystěhovali.)

Excísař se svou početnou rodinou se na jaře 1919 vydal na cestu do švýcarského exilu: *Císařský pár byl nepopsatelně důstojný, nicméně vše bylo tak smutné*. Dvěma nesmyslnými pokusy o obnovení monarchie se definitivně politicky znemožnil. Podlomené zdraví (nikdy nevynikal pevnou tělesnou konstitucí) ho dostihlo ve vyhnanství na portugalské Madeiře 1. dubna 1922.

Již rok nato padl návrh na Karlovo blahořečení coby *mírotvůrce a mučedníka*. Těto náboženské pocty se poslední rakouský císař dočkal v roce 2004. A znovu se slavilo i v Brandýse.

Spisovatel Stefan Zweig zavzpomínal na 24. března 1919 – na den, kdy Karel nuceně opustil Rakousko: K hraniční stanici pozvolna *přijížděl jakýsi zvláštní vlak...* Řadami čekajících proběhlo *citelné pohnutí a já jsem stále ještě nevěděl proč*. Tu jsem za oknem vagónu poznal *vzpřímeného císaře Karla ... a jeho černě oděnou manželku, císařovnu Zitu*. Strnul jsem: *poslední císař rakouský, dědic habsburské dynastie, která vládla zemi sedm set let, opouští svou říši!* ... Nyní zde stál ten vysoký, vážný muž u okna a *naposledy hleděl na hory, domy a lidi své země*. Byl to *historický okamžik*, ... *dvojnásob otřesný pro toho, kdo vyrostl v tradici císařské říše, kdo jako první píseň ve škole zpíval tu o císaři...* A nyní jsem viděl *posledního císaře rakouského, jak jako vyhnanec opouští zem*. ... Četníci, policisté, vojáci vypadali rozpačitě a lehce zahanbeně *hleděli stranou, protože nevěděli, zda mu ještě smějí vzdát poctu*, ženy se *neodvažovaly pozvednout zrak, nikdo nemluvil, a tak bylo najednou slyšet vzlykot staré dámy ve smutku, která přišla kdoví z jaké dálky, aby ještě jednou spatřila „svého“ císaře*. Konečně dal *výpravní signál*. Každý se *bezděčně lekl, neodvolatelná chvíle začala*. Lokomotiva sebou *prudce trhla*, ... *vlak se pomalu vzdaloval*. Úředníci za ním *uctivě hleděli*. Pak se s *jakousi rozpačitostí ... vraceli do svých úřadoven*. Teprve v tomto okamžiku *skončila téměř tisíciletá monarchie doopravdy*.

BUCHLOVICE

Nemocnice na zámku

Erb Petřvaldských,
budovatelů zámku

Skvostný areál zámku a parku vznikl v letech 1707–1738. Originální barokní vila Petřvaldských měla podle tradice nahradit nepohodlný hrad Buchlov. Architektem byl snad císařský stavitel Domenico Martinelli. *Budte přítomni všichni nebeští géniové, toto místo vaší péči a ochraně svěřené braňte a ochraňujte.* Prosba z roku 1719, nalezená v kupoli nad hlavním sálem, byla vyslyšena. Podobu rezidence citlivě dotvořily počátkem 20. století novobaroční úpravy Dominika Feye. Rovněž zámecký park, naposledy rozhojnený za Berchtoldů z Uherčic (původem z Tyrolska, na Moravě od 17. století), patří k nejcennějším u nás.

☉ Protože je mi známo, že vláda o lidových slavnostech, osvícenství a o společnostech nechce vůbec nic vědět, tak přenechávám Vaší laskavosti, abyste publiku v krátkosti řekl, že je zbytečné o těchto již ukončených třech předmětech psát. Úsudek špatně smýšlejících lidí mne nemůže zadržet od plnění povinnosti dobročinnosti ze všech sil. Když mi však názory vlády jsou přesně známy, nesmím proti nim jednat, protože bych byl po-

dezřelý, zvláště podporou tak velmi opovrhovaného a obávaného osvícenství lidu, které je žel chápáno ve zlém smyslu a kterému se nedovoluje působit.

Leopold I. Berchtold příteli
(o osvícenských snahách)

☉ Vyvoliv svůj na vrchu postavený hrad [Buchlov] za obydlí, postoupil svůj pěkný a prostranný ... zámek [Buchlovice] ke všeo-

becné nemocnici, do níž každý laskavě přijat byl, kdo lékařské pomoci ... potřeboval. Platil lékařům a obsluhovačům nemocných, obstarával léky... Na všech cestách jeho panství tabulky vystavené churavým cestovatelům ukazovaly, že v zámku postaráno bude o zhojení... Každý churavý odkudkoli přišedší bez rozdílu náboženstva samaritánskou láskou přijat byl, po uzdravení odchází nic jiného neplatil, nežli že rukou dáním připověděl, že podobnou laskavostí prvního chorého vši pomoci zbaveného se ujme...

František Kampelík o Leopoldovi I. (1837)

Krédo hraběte Leopolda I. Berchtolda (* 1759) si vypůjčíme od německého teologa a filantropa Ewalda: *Aristokracie může být legitimní pouze dobrovolným zřeknutím se mnoha zděděných práv, dobrovolnou účastí na společenském životě národa, patriotickým duchem a skutečně ušlechtilým jednáním.*

Hrabě po studiích práv a filozofie v Olomouci a Vídni zamířil načas do státních služeb. Brzy ho však zastihujeme na cestách: *Jakmile člověk nabyt dostatečných znalostí o své vlastní*

zemi, měl by dokázat ... svou schopnost podniknout cesty pro užitek lidstva a své vlasti. V osmdesátých a devadesátých letech 18. století oběhl takřka celou Evropu (vynechal jen Rusko a Skandinávii), severní Afriku, Blízký východ a Malou Asii.

Sepsal užitečnou cestovatelskou příručku, jež vyšla v několika jazycích, stejně jako jiná jeho díla. Svéráznou kapitolu tvoří zájem o ožívování zdánlivě zemřelých a snaha zabránit jejich pohřbení zaživa. Inspirací mu byl tragický rodinný zážitek: Když po čase otevřeli rodinnou hrobku, našli tělo Leopoldova staršího bratra mimo rakev – na přístupových schodech s okousanou paží... Vyhotoval praktický návod na ožívování mrtvých. *Postaral se, že tento spis do všech téměř žijících řečí převeden, tištěn a mnoho tisíc výtisků ... zdarma rozdáno bylo.*

Jakási neodolatelná žádost poznati dobro a zlo, blaho a bídu lidskou ... pudila jej do širého světa; všady chtěl trpícímu člověčenstvu s potěchou úlevu zjednat. Někde kritizoval otrokářství, jinde špatné zacházení se zvířaty, třeba také býčí zápasy; zajímal se o nemoci i hygienu. V Turecku *se stal posluhovačem*

Nemocnice zabírala všechny prostory zámku